

“Zanbak” ve Klasik Türk Şiirindeki İzleri*

HİCLAL DEMİR**

“Lilium” and Its Traces in Classical Turkish Poetry

Ö Z E T

Zanbak (lilium); kadim medeniyetlerde, mitolojide ve dinî mitlerde simgesel anlamlar kazanmış, zarif ve güzel kokulu bir çiçektir. Zaman içinde masumiyet, iffet ve saflığın simgesi olmuş; Madonna zanbağı da denen ak zanbak Hz. Meryem’le özdeşleştirilmiştir. Dinî resimlerde ve tasvirlerde kullanılan zanbak Batı’da “hanedanların çiçeği” olarak da anılır. Zanbak, uzun boyu ve bembeyaz çiçekleri ile Türk bahçelerinde de özel bir yer edinmiştir. Estetik görüntüsü, tabiatı en ince ayrıntısına kadar gözlemleyen Klasik Türk edebiyatı şairlerine ilham kaynağı olmuştur. Klasik Türk şiirinde zanbağın izinin sürüldüğü bu çalışma için farklı yüzyıllarda eser vermiş pek çok şairin Divân’ı taranmıştır. Tespit edilen beyitlerde zanbağın sevgilinin burnuna ve parmaklarına teşbih edildiği görülmüştür. Ancak burun ve parmaklar âşığı cezbeden öncelikli uzuvlar olmadığından bu teşbih süreklilik arz etmez. Estetik görünümüyle şairlere başka imge kapıları da açan zanbak, uzun boyu ve ortasındaki sarı tohumlarıyla çiçek bahçesinin serdari olmuş; bâzûbend, mum, mecmua, sütun vb. farklı nesnelere benzetilmiştir. Hz. Mûsâ’nın “kef-i beyzâ” mucizesiyle de ilişkilendirilen zanbak, bu anlam alanıyla özellikle 16. yüzyıl şairlerinin Divân’larında yer bulmuştur. Gül, nergis, sümbül gibi sevgilinin tesir edici güzellik unsurlarıyla özdeşleşememesi ve lalenin 18. yüzyılda kazandığı popülerite, zanbağın sonraki yüzyıllarda Divân’larda fazla yer bulamamasına sebep olmuştur.

A B S T R A C T

Lilium (zanbac) is an elegant flower with nice fragrance that gained symbolic meanings in ancient civilizations, mythology and religious myths. In time, it symbolized innocence, chastity and purity. White lilium also known as the Madonna lilium is identified with Virgin Marry, too. In religious icon and paintings, lilium is mentioned as a “dynasty flower” in the West countries. In the meantime, lilium had a special place in Turkish gardens with its tall stem and pure white flowers. Due to its aesthetic image, it is a source of inspiration to the poets of the Classical Turkish literature that observes nature down to its tiniest details. As a corollary, this paper browses the Divân of many poets who wrote poems in different centuries, so as to track the use of lilium in Classical Turkish poetry. In the couplets identified, it is seen that the lilium is compared to the nose and fingers of the lover. But this depiction or analogy is not persistently seen since a nose or fingers are not attractive for a lover all the time. Lilium, opening up other image doors to the poets with its aesthetic outlook, is also the highlight in a Turkish flower garden, thanks to its long stem and yellow seeds in the center. Analogies are drawn between this flower and objects such as bâzûbend, candle, mecmua, column etc. Lilium, associated with the miracle of “kef-i beyzâ” by Prophet Moses is commonly elaborated in the Divân of the poets of the 16th century, in this regard. In a nutshell, since it was not identified with strong attractive beauty features of a lover as much as a rose, a narcissus or a hyacinth etc. and tulip gained popularity in the 18th century, lilium could not gain a place anymore in Divân, in the following centuries.

* Makalenin Geliş Tarihi: 21.10.2021 / Kabul Tarihi: 09.11.2021.

** Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (hiclaldemir@yahoo.com), Orcid Id: 0000-0002-9508-7879.

ANAHTAR KELİMELEER

zanbak, liliium, hanedanların çiçeği, Klasik Türk edebiyatı.

KEYWORDS

zanbac, liliium, fleur de lis, Classical Turkish literature.

Giriş

Zanbak¹ (lilium); mitolojide, kadim uygarlıklarda ve pek çok kültürde kendine yer bulmuş, sembolize ettiği kavramlarla farklı dönem ve coğrafyalarda farklı anlamlar kazanmış geçmişçi çok eski çağlara giden bir çiçektir.

Zanbakgiller familyasına ait soğanlı bir bitki olan zanbağın 110'dan fazla çeşidi vardır. İnce, uzun sapları ve güzel kokuları ile dikkat çeken zanbakların boyları bir metreye kadar ulaşabilir. Kurak alanları severler ve mayıs-haziran aylarında çiçek açarlar.

Zanbak, eski Kelt dilinde "li" olarak adlandırılmıştır ve "beyaz" demektir. Latince "lilium" buradan türetilmiştir. Fransızcada "lis", İngilizcede "lily", Almandada ise "lillie" şeklini almıştır (Polat 2015: 251)². Zanbak kelimesi Türkçeye Arapçadan geçmiştir. Orta Farsçada aynı anlama gelen "zanbak" sözcüğünden alıntıdır.³ *Kâmûs-ı Türkî*'de "Soğanlı ve uzun saplı büyük ve güzel râyihalı bir çiçek ki en ma'rûf cinsi beyâzdır." şeklinde tanımlanmıştır (Semseddin Sami (ty): 687). Zanbak türleri içinde en tanınanı ak zanbak, bey zanbağı ya da misk zanbağı olarak bilinen *lilium candidum*'dur. Çiçekleri kar beyazı renginde ve kuvvetli kokuludur. Martagon zanbağı; İstanbul zanbağı ve sultan zanbağı olarak da bilinir. Çiçekleri pembe renklidir (Baytop 1994: 289). Kanada zanbağı, benekli Kaliforniya zanbağı, pirene zanbağı, monadolf zanbağı gibi türleri de vardır (Polat 2015: 251-252).

¹ Arapça kökenli olan kelimenin aslı "zanbak"tır. Dudak ünsüzlerinin benzeşmesi nedeniyle Türkçede "zambak" şeklinde yazılır ve söylenir. Klasik Türk şiirinde orijinal şekli kullanıldığından makalede "zanbak" şekli tercih edilmiştir.

² Cevat Rüştü'nün *İkdam, Akşam, Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası* gibi çeşitli gazete ve dergilerdeki Türk ziraat tarihi, çiçekçilik ve çiçeklerin edebiyatta kullanılışı ile ilgili yazıları, Nâzım H. Polat tarafından bir araya getirilerek *Türk Çiçek Kültürü Üzerine Cevat Rüştü'den Bir Göldeste* adıyla yayımlanmıştır. Makaledeki alıntılar Polat'ın hazırladığı bu kitaptan yapılmıştır (Ötüken Yayınları, 2015).

³ <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/zambak>

Kaynaklarda yer alan bilgilere göre zanbak, MÖ. 1580’de Girit Adasında keşfedilmiştir. Benan Kapucu; Girit’teki Minos uygarlığından kalan antik kent Knossos’un saray kalıntılarında ve liman kenti Amnisos’ta muhteşem zanbak fresklerine rastlandığını belirtir. Vazolarda, sürahilerde ve bir duvar resminde görülen zanbak süslemeleri bu çiçeğin Minos ikonografyasında önemli bir rol oynadığını göstermektedir.⁴ Dinî mitlerde ve mitolojide anılması, bu tarihin daha öncelere gidebileceğini düşündürmektedir. Kapucu, Antik Yunan ve Romalıların mitolojilerinde zanbağa küçük de olsa bir rol verdiklerini söyler. Buna göre zanbak, Jüpiter’in karısı ve Roma’nın koruyucu tanrıçası Juno’nun çiçeğidir. Kapucu’nun İngiliz botanikçi John Gerard’ın *The Herball* adlı kitabından aktardığına göre, Roma mitolojisinde Juno’nun göğsünden dökülen süttü yaratıldığı söylenen zanbak, “Rosa Junonis” ya da “Junos gülü” diye de adlandırılmıştır. Jüpiter ve Alcmene’den doğan Herkül, Juno uyurken onun göğsüne yatırılmıştır. Emzirme sırasında savrulan süttü bir kısmı dünyaya düşüp zanbaklara dönüşürken diğer kısmı da cennete düşerek samanyolunu (milk way) oluşturmuştur.⁵

Asur, Eski Mısır ve Minos uygarlığında görülen zanbak motifi, Hindistan’da paraların üzerinde yer almıştır. Geç dönem Yunan ve Roma’da zanbak; yüce sevgi, üreme ve şeref sembolü olarak kabul edilir.⁶

Zanbak, dinî terminolojide de kendine yer bulmuştur. Orta Çağda “cennet çiçeği” olarak anılan zanbak, beyazlığı ve her yeri saran kokusuyla saflığın sembolü hâline gelir. Özellikle beyaz zanbak; iffet, masumiyet ve erdem kavramlarıyla bütünleşmiş, Madonna zanbağı

---

⁴ Benan Kapucu, “Zanbak: Hem güzel hem de güçlü”

<https://acikradyo.com.tr/botanitopya/zanbak-hem-guzel-hem-de-guclu>

⁵ Benan Kapucu, “Zanbak: Hem güzel hem de güçlü”

<https://acikradyo.com.tr/botanitopya/zanbak-hem-guzel-hem-de-guclu>

⁶ Sunay Demircan, “zanbak zumbak dön arkana iyi bak”

<https://www.sunaydemircan.com/single-post/2019/03/28/zanbak-zumbak-d%C3%B6n-arkan%C4%B1-iyi-bak>

adıyla Meryem Ana'nın sembolü olmuştur.⁷ Hristiyan geleneğinde önemli yeri olan zambak, *Matta İncili*'nde de anılmış; Tanrı'nın kudreti ve inayetinin sonsuzluğu kır zambakları üzerinden anlatılmıştır.⁸

1900'lerde zambak; kiliselerde ve evlerde yaygın olarak kullanılan sembolik bir süs hâlini alır. Dinî resimlerde ve tasvirlerde sıkça kullanılan zambaklar, mezarlıklara da dikilmiştir. Ülkemizde de Balkan göçmenleri mezarlıklara beyaz zambak dikme âdetini sürdürürler.⁹

İffet, ismet, safiyet ve masumiyetin timsali olan zambak; hanedanların çiçeği olarak da anılır. Fransa'ya uzun süre "Empire des Lis" (Zambaklar İmparatorluğu) denmiştir. Eski Fransız krallarının zırh altına giydiği mavi gömlekler, altın sırma ile işlenip zambaklarla süslenirmiş. Fransız müverrihleri kadim Fransız armaları üzerinde görülen üç işaretten birinin zambak olmasına karar vermişlerdir. Yine Eski Fransız kralları; sikkeler, paralar, mühürler, kalkanlar üzerine zambak resmettirmişlerdir (Polat 2005: 249-250). Figür olarak Papalık ve Floransa şehrinin armasında da yer alır.

Zambak çiçeğinin Boşnak kültüründe önemli bir yeri vardır. Altın zambak (zlatni ljiljan) adını taşıyan sarı zambak, Bosna Hersek'in ulusal sembolüdür. Altın zambak, Bosna tarihi boyunca saflığın, doğruluğun, manevi gücün ve yeniden dirilişin simgesi olmuş, bu özellikleri nedeniyle mezar taşlarında da yer almıştır.¹⁰ İnsanın doğduğu zamanki masumiyete ancak öldüğünde kavuşacağı düşünülür. Bu nedenle zambak, "hayat"ın yanı sıra "ölüm"ün de sembolü olmuştur. Çin'de düğünlerde sık kullanılan zambağın bir yakını kaybeden kişiye de hediye edilmesi, çiçeğin birbirine zıt gibi görünen yaşam/ölüm çağrışımını örneklemektedir.

⁷ Benan Kapucu, zambağın Rönesans'ın başlarında Sandro Botticelli'nin *Cestello Annunciation (Müjde)* sahnesinde ya da Leonardo da Vinci'nin *Müjde* tablosunda Bakire Meryem önünde diz çökmüş haberci melek Cebrail ile birlikte resmedilen önemli imgelerden biri olduğunu belirtir.

⁸ Sunay Demircan, "zambak zumbak dön arkana iyi bak"

<https://www.sunaydemircan.com/single-post/2019/03/28/zambak-zumbak-d%C3%B6n-arkan%C4%B1-iyi-bak>

⁹<https://www.sunaydemircan.com/single-post/2019/03/28/zambak-zumbak-d%C3%B6n-arkan%C4%B1-iyi-bak>

¹⁰ Bosna Şehitlik Anıtı da zambak şeklinde tasarlanmıştır.

Zanbak, eski kaynaklarda zaman zaman “süsen/susam” ve “yasemin” ile karıştırılmıştır. *Risale-i Feyziyye*’de zanbak “Türkiye maruf çiçektir. Lakin tabakatında ‘yasemin-i ebyaz’dır ki marufdur. Zambağa ‘süsen-i ebyaz’ dahı derler.” (Polat 2015: 254) şeklinde tanımlanır. Ancak zaman içinde bu çiçeklerin ayrı türler olduğu görülmüştür.

Mitolojide, dinî terminolojide ve ülkelerin kültürlerinde farklı anlamlar kazanan zanbak; rengi, boyu, hoş kokusu ve narinliği ile edebiyatta da kendine yer bulmuştur. Klasik edebiyatta gül, lale, nergis kadar sık olmasa da şairlerin farklı benzetmelerle zanbak çiçeğine şiirlerinde yer verdiği görülür. Heybeti ve zarafetiyle diğer çiçeklerden ayrılan zanbak, şairlerin hayal dünyalarında farklı imgeler oluşturmuştur. Bu çalışmada öncelikle Türklerde bahçe kültürü ve çiçeklerin estetik bir unsur olarak kullanımı hakkında genel bilgiler verilecek, daha sonra tarihi çok eskilere dayanan, saflığın, masumiyetin ve yeniden doğuşun simgesi olan zanbağın Klasik Türk şiirindeki anlam çerçevesi, şairlerin beyitleri üzerinden değerlendirilecektir.

Türklerde Bahçe Kültürü ve Çiçekler

Türkler, İslamiyet’in kabulünden önce yarı göçebe bir hayat sürüyorlardı. Tabiatla yakın ilişki içinde oldukları bu dönemde sosyal hayatın vazgeçilmez unsuru hayvanlardı. Hayvanlar, ihtiyaçlarını karşıladıkları gibi sembol olarak da hayatlarının içinde yer almaktaydı. Halı motiflerinde ve mezar taşlarında görülen hayvan figürleri bu durumun göstergesidir. Yusuf Çetindağ, Hunlar döneminde başlayan bu “hayvan üslubu”nun Göktürkler döneminde de devam ettiğini belirtir. Örneğin *Orhun Kitabeleri* uzun ömürlü olduğu için ebediyeti simgeleyen kaplumbağa biçimindeki kaideler üzerine dikilmiştir. *Bilge Kağan Yazıtı*’nda Bilge Kağan, babasının ordusunu kurt sürüsüne, düşman ordusunu koyun sürüsüne benzetir. *Oğuz Kağan Destanı*’nda Oğuz Kağan ile ilgili tüm benzetmeler hayvani unsurlardan seçilmiştir. *Dede Korkut Kitabı*, *Divanü Lugatı’t-Türk* ve *Kutadgu Bilig*’de de bu etki devam eder (Çetindağ 2002: 172-173).

Yerleşik hayatla birlikte tarımla uğraşan Türkler için bitkiler önem kazanmaya başlar. Toplumsal değişimin belli bir zaman alması nedeniyle bozkır kültürünün etkileri bir müddet daha sürmüştür. İslamiyet'in kabulü ile bu dönüşümün hızlandığı söylenebilir. Çetindağ, geçiş devrinin Selçuklular döneminde hissedildiğini, bu dönemde hayvan motifleriyle birlikte bitki motiflerinin daha sık görülmeye başladığını, geometrik şekillerin arttığını belirtir. Osmanlılar döneminde çiçeklerin stilize edildiği Hatayi ve Şukûfe üslupları tercih edilmiştir. Hatayi tarzda, nilüfer, gülhatmi, şakayık gibi çiçek motifleri yer alır. 18 ve 19. yüzyıllarda yaygın olarak kullanılan Şukûfe üslubunda ise buket, vazolu vazosuz çiçekler veya tek çiçek resmedilmiştir. Gül, lale, karanfil başta olmak üzere her çeşit çiçek, buketlerde yer almıştır. Bitki üslubu; bezeme sanatları, cilt, dokuma, mimari, edebiyat gibi alanlarda ve bahçecilikte etkisini gösterir (Çetindağ 2002: 174-177).

Yerleşik hayatla gelişen bahçe kültürü, zamanla estetik bir hüviyet kazanmıştır. Türk evlerinde bahçenin önemini Beşir Ayvazoğlu şu sözlerle anlatır: "Göçebelik devirlerinde güneşi bayrak, gökyüzünü çadır olarak gören Türk milletinin çocukları uzun süre kapalı mekânlarda kalmaktan çok sıkılır, kış boyunca bekledikleri bahar gelince kendilerini hemen mesirelere, bağlara, bahçelere atarlardı. Bu bakımdan bahçeler Türk evlerinin olmazsa olmayacak bölümleridir" (Ayvazoğlu 2021: 59). Türk bahçelerinin estetik açıdan Çin bahçeleri ile Müslüman bahçelerinin göçebe duyarlılığı ile şekillenmiş bir sentezi olduğunu belirten Ayvazoğlu, Türk bahçelerinin özellikleri üzerinde de durur. Türk bahçeleri Çin bahçeleri gibi tabiatı taklide dayanmaz. Atalarımız bahçelerinde sadece güzellik değil fayda ve kullanışlılık da ararlardı. Bu nedenle meyve ağaçları Türk bahçelerinin vazgeçilmez unsuru idi. Türk bahçelerinde çiçekler karışık ekilmez, aynı cins çiçekler bir arada bulunurdu. Türk ruhu güzelliği sadelikte arardı (93-95).

Osmanlı Devleti zamanında şehirleşme ile birlikte bahçe kültürü en parlak dönemini yaşamıştır. Özellikle başkent İstanbul'da padişahların ve devlet adamlarının bahçelere özel bir önem verdiği görülür. Buralarda yetiştirilen çeşit çeşit çiçekler, eşsiz görünümüleriyle şairlere de ilham kaynağı olurlar. Bu dönemin şairler üzerindeki etkisini Yavuz Bayram şöyle ifade eder: "Klasik Türk şiirinin hüküm sürdüğü dönem, Türklerin

yerleşik hayata iyice alıştıkları ve artık geçimlerini hayvancılık yanında büyük oranda tarımdan sağladıkları bir dönemi kapsamaktadır. Ayrıca yerleşik hayatla birlikte çevrenin güzelleştirilmesi çabasıyla bağlantılı olarak estetik amaçlı alışkanlık ve gelenekler de iyice yerleşmeye başlamıştır” (Bayram 2007: 209). Berat Açıl, genel olarak İslam sanatında ve Klasik Türk şiirinde çiçeklerin estetik kullanımlarıyla kastedilenin daha çok “soyutlama” olduğunu belirtir. Soyutlama, “Bir çiçeğin gerçek, görünür, maddi tezahüründen ziyade, tüm bunların etkisiyle oluşmakla beraber zihinlerde uyanan imajıyla kullanılmasıdır” (Açıl 2015: 7). Ayvazoğlu bu kavram yerine “üsluplaştırma”yı tercih eder. Ona göre üsluplaştırmanın metafizik anlamı “objeleri paranteze alarak yok saymak, eşyayı objektif niteliklerinden soyarak öze ulaşmaya çalışmaktır”. Üzerinde çalışacağı objelerin bağlı olduğu genel düzeni yakalamak isteyen sanatkar, bütün tabiatı soyutlayamayacağı için belirli objeler üzerinde derinleşir (Ayvazoğlu 2021: 122). Klasik edebiyatta da şairler, tabiatı olduğu gibi yansıtmak yerine onu soyutlamışlardır. Çok iyi gözlemledikleri bahçeyi ve içindeki rengarenk çiçekleri kendi hayal dünyalarında yeniden kurmuş ve yeni mazmunlar oluşturmuşlardır. Yarattığı hayal dünyasında şair, sevgilinin güzellik unsurlarını çiçeklerle özdeşleştirir. Gül, lale, nergis, sümbül, yasemin, karanfil gibi çiçekler; renkleri, kokuları ve şekilleri ile teşbihlere konu olurlar.

Klasik edebiyatta şairlerin tabiatı ve orada gördükleri her ayrıntıyı anlatmalarında ona yükledikleri manevi anlamın da etkisi vardır. Tabiatın insanı Mutlak Varlık’a götürdüğü inancı, ona daha dikkatli bakmayı ve ihtimam göstermeyi gerektirmiştir. Çünkü doğadaki her şey -idrak edebilen için- yaratıcının bir tezahürüdür. Beşir Ayvazoğlu, Sultan Veled’in *Maarif*’te dostlarına kırlarda, yaylalarda, yasemin tarlalarında, gül bahçelerinde gezinmelerini ve yaprakları, çiçekleri, meyveleri seyretmelerini tavsiye ettiğini belirtir. “Çünkü o şâh bazen gizli, bazen açık olarak âlemde göründü. O, baştan sona kadar bu cihânın canıdır. Onun güzelliği ilkbahar, âlem ise bir bağ gibidir. Onun cemâlini ve lütfunu bağda temâşâ et” (Ayvazoğlu 2021: 118-119). Bu idrakin sonucu şair, gözlemlerini gündelik sözlerle ifade etmek yerine sanatsal bir dile yönelir. Bunun için de üsluplaştırma, stilizasyon gibi teknikler kullanır. Fakat tüm bu soyutlamaların çıkış noktası gerçekçi gözlemdir. Şair,

nesneyi en ince ayrıntısına kadar gözlemledikten sonra zihninde oluşan imajı şiirlerinde kullanır. Bu durum çiçekler için de geçerlidir (Açıl 2015: 9).

Zanbak: Saf, Zarif, Asil

Yavuz Bayram “Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler” başlıklı makalesinde Klasik şiirde hemen her bitkide olduğu gibi çiçeklerin de gerçekçi, simgesel ve karma olmak üzere üç temel bakış açısıyla değerlendirildiğini ve bu alanların genellikle iç içe geçtiğini belirtir. Diğer yandan, bir çiçeğin şiirlerde yer almasında diğer çiçeklerle münasebetleri de etkili olmuştur (Bayram 2007: 211). Zanbak; çağrışım gücü yüksek olmasına rağmen Klasik Türk şiirinde ismine çok sık rastlanan bir çiçek değildir. Bunda gül, lale, nergis, sümbül gibi sevgilinin en belirgin güzellik unsurları olan yüz, yanak, göz ve saç ile özdeşleşmemesinin etkisi olduğu söylenebilir. Ayrıca gül ve lalenin tasavvufi anlamları ve lalenin 18. yüzyılda kazandığı popülerite, bu çiçeklerin şiirde daha çok yer almalarına sebep olmuştur. Sözü edilen çiçekler kadar sık anılmasa da zanbak; zarif görüntüsü, boyunun uzunluğu, -çoğunlukla- beyaz rengi ve sarı tohumları ile şairlerin hayal dünyalarında farklı imgeler yaratmıştır. Cevat Rüştü; Şark’ta zanbağın gül kadar kendinden söz ettirmekte iptizale uğramamış, lale kadar millî çiçeklerden addedilmemiş olsa da şairlerin övgüsüne mazhar olduğunu belirtir. Garp’ta zanbak “heybet ve mehâbetin, şevket ve ceberrutun en zarîf, en tabî bir timsali”dir. Hatta Fransızlar “Gül çiçeklerin kraliçesi (Reine des Fleurs) ise zanbak kralıdır.” demişlerdir (Polat 2015: 249).

Zanbak, Klasik şiirde sevgilinin özellikle burnu ve parmakları için bir benzetme unsuru olmuştur. Ancak bu uzuvlar Divan edebiyatında sevgilinin güzelliğini oluşturan esas unsurlar olmadığından onlarla ilgili benzetmelere çok sık rastlanmaz. Zanbak nadiren sevgilinin göğsü, çenesi ve kirpiğine benzetilmiştir. Ö. Faruk Akün, Divan şiiri estetiğinde sevgilinin en tesir edici tarafının endamlı boyu ile birlikte gözleri ve saçı olduğunu belirtir: “Bunlar sevgilinin en fazla gönül avlayıcı, göreni bir anda sevdanın çemberi içine alıverici kudrette görülür. Güzele en çok bakışlarındaki eda ve tesir yüzünden vurulmakta, onun ok gibi, hançer gibi bakışlarına kurban gidilmektedir” (Akün 1994: 416). Zanbak;

sevgilinin burnu, parmakları, göğsü, çenesi dışında şekli ve rengi sebebiyle farklı benzetmelere de konu olmuştur. *Dîvân*’lardan ve nazire mecmualarından tespit ettiğimiz zanbakla ilgili benzetmeleri şöyle sıralayabiliriz:

Zanbak ile İlgili Benzetmeler

1. Burun

Klasik şiirde sevgilinin bir uzvu olarak burun; güzelliği, parlaklığı ve düzgünlüğü ile öne çıkar. Sevgilinin aya benzeyen yüzünü ikiye ayırması sebebiyle şairler zaman zaman onu Hz. Muhammed’in “şakku’l-kamer” mucizesi ile anlatmışlardır. Kimi zaman da gümüştan bir elife, ibriğe, zanbağa, tepeye benzetilmiştir (Dinçer (ty): 3-4). Burnun zanbağa benzetilmesinde zanbağın gonca (henüz açmamış) hâlinin esas alındığı söylenebilir.

16. yüzyıl şairlerinden Emrî (ö. 1575), burun-zanbak benzerliğine şiirlerinde sık yer vermiştir. Aşağıdaki beyitte bağı bir siyaset meydanına (idam cezalarının uygulandığı alana) benzeten Emrî, gül ve zanbak çiçeklerini dallara asılmış kulak ve burun olarak görmüştür:

Gül ü zanbak dime bu bâg siyâset-gehdür

Şâhlarda asılı gûş-durur bînî-durur Emrî (Saraç (ty): 80)

Bir başka beyitte Emrî, sevgilinin burnu ile zanbağı parlaklık bakımından karşılaştırmış; zanbağın, sevgilinin gümüşe benzeyen burnunu görünce çok şaşırdığını (parmak dişlediğini) ifade etmiştir:

Degül lâle letâfet gülşeninde gonca-i zanbak

Görince bînî-i sîmîn-i yârı dişlemiş barmak Emrî (Saraç (ty): 356)

Aşağıdaki beyitte de teşhis ve intak sanatları yapılarak zanbak goncasının sevgilinin latif burnunu görünce yaşadığı şaşkınlık anlatılır:

Gonca-i zanbak o bînî-i latîfi göricek

Lutf ise ancak olur didi didüm burnuna bak Emrî (Saraç (ty): 141)

Rüzgâr sebebiyle zanbak çiçeklerinin birbirine değdiklerini gören Emrî, bu durumu güzel bir sebebe bağlar. Şaire göre zanbaklar rüzgâr

estiği için değil sevgilinin güzel burnu nedeniyle incindikleri için birbirlerine burun kakmaktadırlar:

Bâd ile tokışur dime bîninçün inciniüp

Biri birine gonca-i zanbak burun kakar Emrî (Saraç (ty): 52)

Zanbağın sevgilinin burnuna öykündüğü aşağıda beyitte de açıkça görülmektedir. Şair, rüzgârın esmesiyle zanbağın eğilip üzerinden çiğ tanelerinin düşmesini güzel bir sebebe bağlamıştır. Zanbak, sevgilinin burnuna özendiği için rüzgâr onu ters çevirmiş yani yaptığına pişman etmiştir:

Düşen jâle degül zanbak senün bînîne öykünmiş

Getürdi bînîsin burnundan anun rûzgâr ey gül

Emrî (Saraç (ty): 367)

Süheylî (ö. 1633-1634) bir beytinde sevgilinin burnunu zanbak bahçesi ya da ay üzerindeki elif gibi tasavvur eder. Bilindiği üzere Klasik şiirde burun, şekil olarak elif harfine ve parmağa da benzetilmiştir. “Ay üzerindeki elif” ifadesi, sevgilinin yüzünün aya, burnunun da onun üzerindeki elif harfine benzetilmesi sebebiyledir. Diğer yandan, sevgilinin güzelliğini bir camiye benzeten şair, burnunun da oradaki yüksek minber olup olmadığı konusunda kararsızdır:

Bînidür bâğçe-i zanbak ya ay üzere elif

Câmi’-i hüsnünde yahûd minber-i a’lâ midur

Süheylî (Harmancı 2017: 102)

16. yüzyıl şairlerinden Bursalı Rahmî (ö. 1567-1568), sevgilinin kaşını hilale, kolunu kaleme, gerdanını tumara, yüzünü muma, burnunu da gonca ve zanbağa benzetmiştir:

Kaşunla sâ’id ü hem gerden ü ruhsâr u bînîndür

Hilâl ü hâme vü tûmâr u şem’ u gonça vü zanbak¹¹

Bursalı Rahmî (Erdoğan 2017: 218)

Zanbak genellikle çiçekleri kar beyaz olan türü ile (ak zanbak, misk zanbağı, *lilium candidum*) şairlere ilham kaynağı olmuştur. Divan

¹¹ İfadenin “gonca-i zanbak” şekli de düşünülebilir.

şiiirinde sık rastlanmayan kırmızı çiçekli zanbak, Emrî'nin bir naziresinde geçer. Şair gonca ve kırmızı zanbağın renklerinin nedenini, sevgilinin ağzına ve burnuna öykünmelerine bağlar. Bu öykünme sonucu rüzgâr onlara vurmuş (tokat atmış) ve ağızları burunları kan içinde kalmıştır:

Gonçe ile zanbak-ı hamrâ sana öykündiler

Anları bâd ile urdı agzı burnı toldı kan Emrî (Köksal 2017: 1144)

Nejat Sefercioğlu, Hz. Muhammed'in “şakku'l-kamer” mucizesi bağlamında yüzü ortadan iki parçaya ayıran burnun ‘engüş-t-i Nebî’ olarak vasıflandırıldığını belirtir (Sefercioğlu 1990: 206). Necâtî Bey (ö. 1509) de bir beytinde bu mucizeyi hatırlatmış, sevgilinin gül yüzünü bölen ve zanbağa benzetilen burnunu öne çıkarmıştır. Bu durumda sevgilinin yüzü dolunaya, burnu da Hz. Muhammed'in parmağına benzetilmiştir:

Engüş-t-i Ahmed olmasa gül yüzde zanbagun

Bedr ayı eylemez idi ey dost iki şak Necâtî Bey (Tarlan 1997: 312)

Atâ-i Üskübî (ö. 1552'den sonra) de bir naziresinde sevgilinin ağzını mim harfine, zanbak goncasını yani sevgilinin burnunu da güneş gibi parlak yüzün ortasındaki elif harfine benzetmiştir:

Mîmdür ol gonçefem kim mâh-tâb üstindedür

Gonçe-i zanbak elif kim âfitâb üstindedür

Atâ-i Üskübî (Gıynaş 2017: 813)

Gül bahçesini bir gelin olarak tasavvur ettiği aşağıdaki beyitte Edirneli Nazmî (ö. 1585-1586?), goncayı, bu güzelin ağzına; nergisi, gözüne; gülü, kulağına; zanbak goncasını da burnuna benzetmiştir:

Gonçe vü nergis 'arûs-ı gülistâna göz agız

Hem gül-ile gonçe-i zanbak durur burun kulak

Edirneli Nazmî (Üst 2018: 1887)

2. Parmak

Klasik şiiirde zanbağın henüz açmamış (tomurcuk) hâli, rengi ve şekli dolayısıyla sevgilinin parmaklarına benzetilmiştir. Edirneli Nazmî'nin şiiirlerinde bu mazmuna sık rastlanır. Nazmî'ye ait aşağıdaki beyitlerde

sevgilinin elinin içi (ayası), beyaz güle; eli, deste güle; parmakları da gonca hâlindeki zanbağa benzetilmiştir:

Yârun o güzel ayası barmakları birle

Bir ak gülle sanki niçe gonçeyi zanbak

Edirneli Nazmî (Üst 2018: 1852)

Yârun ol desti birer deste güldurur

Hem gonçe zanbak anun o her hûb barmagı

Edirneli Nazmî (Üst 2018: 3716)

Eliinde ayan ak güldür açılmış

Güzel barmaklarundur gonçe zanbak

Edirneli Nazmî (Üst 2018: 1863)

Şair aşağıdaki beyitte ise gül yanaklı sevgilinin her bir parmağını zanbak goncasından daha güzel bulur:

Güzel her barmagun gonçe-i zanbakdan iy gül-ruh

Musaffâ 'ârızun sudan hatun tâze çemenden yeg

Edirneli Nazmî (Üst 2018: 1958)

Alışılmış mazmunların dışına çıkan Emrî'ye göre sevgilinin boyu ne Tûbâ'ya ne serviye benzer. Sevgilinin boyu; gümüş dallarında güller ve beş zanbak goncası yetiştirmiş olağanüstü bir ağaç gibidir. Bu durumda istiare yoluyla sevgilinin kolları, gümüş dallara; eli, güle; parmakları da şekli ve beyazlığı ile zanbak goncasına benzetilmiştir:

Ne tûbâ serv olur kaddün ki sîmîn şâhlar salmış

Bitürmiş her birinde bir gül ü beş gonca-i zanbak

Emrî (Saraç (ty): 140)

Zâtî (ö.1547) de sevgilinin 'merhaba' için uzattığı eli, gül ve zanbak ile tasvir eder. Elin ayası, gül; parmaklar da beş adet zanbak goncasıdır:

Merhabâya elin açarsa ider ol gonca

Bize bir verd ile beş gonca-i zambak teklif

Zâtî (Tarlan 1970: 138)

Gelibolulu Âlî (ö. 1600) daha farklı bir hayal ile sevgilinin elini gümüş bir kâseye benzetmiştir. Parmakları ise o kâsenin (vazonun) içindeki suya konmuş beş adet zanbak goncasıdır:

Yahod bir kâse-i sîmîne benzer pençesi yârun

Benânı suya konmuş gûyiyâ beş gonca-i zanbak

Gelibolulu Âlî (Aksoyak 2018: 845)

Azmizâde Hâletî (ö. 1631) de bir kıtasında sevgilinin ağzını, gül goncasına; parmaklarını da zanbak goncasına benzetmiştir:

Gonce-i güldür deheni gûyiyâ

Gonce-i zanbak gibidür her benân

Hak bu ki dünyâda görülmiş degül

Böyle eli agzına uyar civân

Azmizâde Hâletî (Kaya 2017: 210)

Revânî (ö. 1523-1524); gül, lale ve zanbağı bir arada kullandığı beyitte, sâkînin görünüşünü tasvir eder. Gül yanaklı sâkî, elinde tuttuğu kadehle zanbak çiçekleri arasındaki laleye benzer. Çiçeklerin renklerinin öne çıktığı bu benzetmede, sâkînin beyaz parmakları zanbağa, elindeki şarap dolu kadeh de laleye teşbih edilmiştir:

Sâki-i gül-çihre aldukça ele peymânesin

Gonca-i zanbaklar içre lâle bitmiş sanasın Revânî (Avşar 2017: 353)

Edirneli Nazmî de benzer bir hayali dile getirir. Ancak o, Revânî'den farklı olarak “lâle” yerine “gül-i hamrâ”yı kullanmıştır:

Câm-ı la'lîn görinür destinde cânânun müdâm

Gonçe-i zanbaklar içre bir gül-i hamrâ gibi

Edirneli Nazmî (Üst 2018: 3516)

Zanbak-parmak benzerliğinde esas olan çoğunlukla beyaz zanbaktır. Nev'î-zâde Atâyî (ö. 1635) ise kınalı elin kırmızı zanbağa benzerliği üzerinden bir hayal kurmuştur. Bahçede açan ve görüntüsüyle kınalı bir ele benzeyen kırmızı zanbak, sanki gülün eline altın işlemeli (sırma) kırmızı bir mendil sunmaktadır:

Muhannâ pençeye döndi çemende kırmızı zanbak

Sunar gül destine bir dest-mâl-i al-i zer-târı

Nev'î-zâde Atâyî (Karaköse 2017: 52)

Beyitte kınalı el, gelin çağrışımı yapmaktadır. Ahmet Talat Onay, eskiden İstanbul'da gelin olan kızların al renkli mendil kullandıklarını belirtir (Onay 2000: 167). Mendilin altın işlemeli olması ise zanbak çiçeğinin ortasındaki sarı tohumlardan dolayıdır.

Zanbak goncası bazı beyitlerde, şaşkınlıktan eline ağzına götürmüş biri gibi tahayyül edilmiştir. Bu hayalde gonca hâlindeki zanbağın şekil olarak parmağa benzetilmesinin etkisi vardır. Âşık Çelebi (ö.1572), Bursa Beyi İznikî Alî Çelebi için yazdığı kasidede onun savaştaki kahramanlığını, çiçeklerin şekillerinden yararlanarak anlatırken bu hayali esas almıştır. Düşman, onun elindeki susam çiçeğine benzeyen süngüsünü görse zanbak çiçeği gibi şaşkınlık içinde parmağını ağzına götürür:

Götüre gonca-i zanbak gibi 'adû barmak

Elünde kılsa¹² temâşâ sinân-ı sûsen-i şân Âşık Çelebi (Kılıç 2017: 38)

Zâtî'nin aşağıdaki iki beytinde de zanbağın üzerindeki çiğ taneleri, hüsn-i talil yoluyla bostanın parmak dişlemesi olarak yorumlanmıştır. Parmaklara benzeyen zanbak goncasının üzerindeki jale (çiğ tanesi), şeffaflığı ile tırnağı çağrıştırmaktadır. İlk beyitte sevgilinin güzelliği, ikinci beyitte ise baharın lütufları karşısında bostan, şaşkınlık içinde elini ağzına götürmüştür:

Şeb-nem degül ol gonca-i zanbakda görinen

Bûstân görüben¹³ hüsnüni parmagını dişler

Zâtî (Tarlan 1967: 446)

¹² Kelime "kalsa" şeklinde okunmuştur, ancak "kılsa" anlam bakımından daha uygundur.

¹³ Kelime "görünen" şeklinde okunmuştur, ancak "görülen" anlam bakımından daha uygundur.

Gonca-i zanbak dağı jâle degüldür bûstân

Gördi eltâf-ı bahârı dişledi barmagını

Zâtî (Çavuşoğlu ve Tanyeri 1987: 458)

3. Göğüs, Çene, Kirpik

Klasik şiirde sevgilinin göğsü genellikle yasemin çiçeğine benzetilir. Edirneli Nazmî, sık yapılmayan bir benzetmeyle sevgilinin göğsünü, beyazlığı ve parlaklığı sebebiyle zanbağa benzetmiştir. Çiçeklerin renklerinin esas alındığı beyitte sevgilinin yüzü, güle; saç, sümbüle; alnı da yasemine benzetilmiştir:

Yüzi gül saçı sümbül sevdüğümün

Hem alnı yâsemîndür gögsi zanbak

Edirneli Nazmî (Üst 2018: 1863)

Şeyhülislâm Es’ad ise genellikle çâh (kuyu), zindan, sîb (elma) ve şeftaliye benzetilen sevgilinin çenesini, parlaklığı dolayısıyla zanbağa benzetmiştir:

Zanbak zekan cebîn-i münevver gül-i beyâz

Hûy jâle dâde nergis-i mestâne-bîn ola

Şeyhülislâm Es’ad (Doğan 1997: 61)

Zâtî’nin bir beytinde de zanbak, şekil olarak kirpiğe benzetilmiştir:

Didüm ey gül-ruh nazar kıl hâline ben bülbülün

Gonca-i zanbak kodı ol gonce nergis üstine

Zâtî (Çavuşoğlu ve Tanyeri 1987: 197)

4. Serdâr, Bölükbaşı, Solak

Uzun boylarıyla bağdaki diğer çiçeklerin üzerlerinden bakan zanbaklar, Cevat Rüştü’nün tabiriyle “güllerden sonra çiçek sahnesinin güyâ tabiî bir serdârı, hâkimidirler” (Polat 2015: 248). Bu hakimiyette boylarının uzunluğu kadar çiçeklerinin ortasındaki sarı tohumların da etkisi vardır. Bu tohumlar, Osmanlı Devleti’nde savaşa giden padişahın ve devlet adamlarının sarıklarının üzerine taktıkları sorguçlara benzetilmiştir. Zeynep Tarım Ertuğ, sorguçlarda en değerlisi turna teli

olmak üzere balıkçıl tüyü, şahin ve deve kuşu tüylerinin kullanıldığını belirtir. Bu tüylerin birkaç tanesi bir araya getirilir, uç kısımları da yelpaze gibi açılırdı. Padişah sorguçlarında bu teller kısa tutulup mücevherli top, gül ya da çeşitli biçimler üzerine yerleştirilirken solak, çorbacı gibi askerlerin başında bu tüyler çok uzun tutulmuştur (Tarım Ertuğ 2009: 378). Bâkî (ö. 1600) aşağıdaki beyitte zanbağı, sarı tohumları nedeniyle başına altın telli tüyler takınıp (sorguç) çiçekler ordusunun başına geçen bir kumandana benzetir:

Farkına bir nice per takınur altun tellü

Hayl-i ezhâra meger zanbak olupdur serdâr Bâkî (Küçük (ty): 30)

Nakşî (ö. 1702) de benzer bir hayali dile getirmiş, zanbağı içindeki tohumlar nedeniyle başına sorguç takmış, savaşa çıkan Cem vakarlı bir padişah olarak hayal etmiştir:

Zanbak şükûfe-zârun gûyâ ki pâdişâhu

Başına per takunmuş ser-dâr-ı Cem-vakârdur Nakşî (Ayhan 2000: 55)

Bir naziresinde Me'âlî (ö. 1535-1536); zerrin kadehi, altın üsküflü askerlere; gülü, ağaya; zanbak goncasını da bölükbaşına benzeterek ordu mazmunu oluşturmuştur. Bölükbaşı, Osmanlı Devleti'nde çeşitli sivil ve özellikle askerî zümrelerin şeflerine verilen unvandır. Bölükbaşılar başlarına yüksek ve süslü bir külâh giyerler, bu serpuşa ayrıca bir de sorguç takarlardı (Özcan 1992: 325). Zanbak çiçeğinin sorgucu andıran tohumları, bu benzetmeye zemin oluşturmuştur:

Meger zerrîn-kadeh gibi çerîdür altun üsküflü

Ki aga güldür ana gonçe-i zanbak bölük başı

Me'âlî (Köksal 2017: 1724)

Edirneli Nazmî ise zanbağı çiçek hünkârının (gülün) solağı olarak görür. Osmanlı askerî teşkilatı içinde yer olan solaklar, padişahın muhafızlığı yanında tören bölüğü işlevini de yerine getirirdi. Solaklar içinden seçilen bir grup padişahın yakın korumasını üstlenmiştir. Bunlara "rikâb-ı hümayûn" veya "hassa solakları" denir. Solakların kendine mahsus kıyafetleri vardır. Başlıklarının uçları yukarı doğru konik şekilde daralır, uç kısmının arkasına siyah tüy üstüne turna, balıkçıl vb. tüyü takılırdı. Bu tüyler yelpaze şeklinde yukarı doğru açıldığından

“süpürge sorguç” diye adlandırılmıştır (Tarım Ertuğ 2009: 368-369). Beyitte, uzun boyu ve sorguca benzeyen sarı tohumları nedeniyle zanbak, bahçenin hükümdarını koruyan solak olarak tahayyül edilmiştir:

Hûnkârıdur çiçek çerisiniün çemende gül

Her gonce zanbak anun önince solagıdur

Edirneli Nazmî (Üst 2018: 1344)

5. Yed-i Beyzâ, Kef-i Mûsâ

“Yed-i beyzâ” Hz. Mûsâ’nın mucizelerinden biridir. Hz. Mûsâ, Allah’ın emri ile elini koynuna sokar ve çıkarır, eli güneş gibi parlardı (Pala 2002: 495). Bu mucizeden yola çıkan Klasik Türk edebiyatı şairleri, beyazlığı ve şekil olarak ele benzerliği dolayısıyla zanbak çiçeğini “yed-i beyzâ” ile ilişkilendirmişlerdir.

Gelibolulu Âlî, zanbağın bembeyaz açmasını, Hz. Mûsâ’nın “yed-i beyzâ”sını çıkarmasına; gül bahçesinin parlaklığını da Hz. Mûsâ’ya tecellinin vaki olduğu Eymen vadisine benzetmiştir:

Yed-i Beyzâsını zanbak çıkarup Mûsâvâr

Eyledi gülşeni envâr-ı tecellî Eymen

Gelibolulu Âlî (Aksoyak 2018: 254)

Bir başka beytinde Gelibolulu Âlî, baharın gelişiyle kar beyazı açan zanbakların görüntüsünü yine Hz. Mûsâ’nın “yed-i beyzâ” mucizesiyle ilişkilendirmiştir:

Kelîmâsâ yed-i beyzâsın izhâr eyledi zanbak

İki bölde ‘asâ-yı cûy bir bahr-ı firâvânı

Gelibolulu Âlî (Aksoyak 2018: 180)

“Zanbak” redifli bir de gazel yazan Gelibolulu Âlî, gazelin ilk beytinde Hz. Mûsâ’nın mucizelerini hatırlatmıştır.¹⁴ Şair, baharın gelişiyle bahçenin nasıl güzelleştiğini anlatırken çemeni, Tûr dağına; zanbak çiçeğini de onun nuruna benzetmiştir. Kırmızı gül, Hz. Mûsâ’nın ateşi; zanbak da yed-i beyzâ olmuştur:

¹⁴ Bu gazelin tamamı makalenin sonunda yer almaktadır (Bkz. “Ek”).

Tûrdur sahn-ı çemen nûr ana gûyâ zanbak

Nâr-ı Mûsâ gül-i hamrâ yed-i beyzâ zanbak

Gelibolulu Âlî (Aksoyak 2018: 820)

Bâkî de bir bahâriyesinde zanbak çiçeğini, Hz. Mûsâ'nın beyaz eline benzetmiştir:

Dem-i 'Îsâ dirilür bûy-ı bahûr-ı Meryem

Açdı zanbak Yed-i Beyzâyı kef-i Mûsâvâr Bâkî (Küçük (ty): 31)

6. Kâğıt, Mektup, Nâme

Zanbağın beyaz ve geniş çiçekleri, renk ve şekil bakımından şairlerin hayal dünyasında kâğıt, mektup, nâme çağrışımları yapmıştır. Bu çağrışımdan yola çıkan şairler zanbağı, elinde mektup (dilekçe) tutan, hâlini sultana arz eylemek isteyen bir kişiye benzetmişlerdir. Bâkî'nin aşağıdaki beyti bu teşbihi örnekler:

Mektûbın elde tutmuş zanbak reh-i çemende

Arz ide tâ ki hâlin sultân-ı kâmkâra Bâkî (Küçük (ty): 281)

Benzer bir hayali dile getiren Neşâtî (ö. 1674) zanbağı, bahçenin padişahı olan güle hâlini anlatmak için arz-ı hâliyle bekleyen bir kula benzetmiştir:

Nâmesin elde tutup gonçe-i zanbak gûyâ

Yine şâh-ı güle ahvâlini i'lâma bakar Neşâtî (Kaplan 2019: 152)

Revânî "gül" redifli kasidesinde, sevgiliye kâğıt (mektup) sunmak için gülün, zanbak goncasının yapraklarından nâmeler oluşturduğunu söyler. Gül, beyaz zanbak yapraklarını kâğıt olarak kullanıp hâlini sevgiliye anlatacaktır. Beyitte, zanbak çiçeğinin açmasına güzel bir sebep bulunmuştur:

Seyr-i gülzâr eyleyicek yâre kâged sunmaga

Gonca-i zanbakdan itmiş nâmeler izhâr gül Revânî (Avşar 2017: 106)

Tâcîzâde Cafer Çelebi (ö. 1515), bülbülün çilesini yazmak için bahçedeki bitkilerin ve çiçeklerin seferber olduğunu belirttiği beyitte, şekil ve renk özellikleriyle nihali, kaleme; gonca-i ranayı, divite; zanbak yapraklarını da kâğıda benzetmiştir:

Yazmaga evsâfunı bülbül nihâl olmuş kalem

Gonca-ı ra'nâ devât evrâk-ı zanbaklar beyâz

Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi (Erünsal 2018: 383)

7. Şiir Mecmuası, Tûmâr

Osmanlı toplumunun önemli giyim eşyalarında olan destar (sarık); kavuk, külah, fes gibi başlıkların etrafına tülbent vb. kumaş sarılmasıyla meydana gelir. Sarılma biçimine göre kişinin toplumdaki mevkiini gösteren destara çiçek takma âdeti hakkında Ahmet Talat Onay şu bilgileri vermiştir: “Eskiden kavukla sarık, sarıkla fes arasına hocalar misvak, hutbe kâğıdı, hilâl, muska koydukları gibi çiçek, gül, kokulu yapraklar da sokarlardı. Halktan da böyle yapanlar olurdu” (Onay 2000: 393). Destarın kenarına çiçek takma âdeti, şairler için de ilham kaynağı olmuştur. Şiirlerinin destardaki çiçekler gibi eşsiz ve baş üzerinde taşınmaya layık olduğunu düşünen şairler, buradan yola çıkıp farklı hayaller kurmuşlardır. Revânî şiirlerini överken bu geleneği hatırlatır. Nasıl zanbak goncası baş üzerinde taşınıyorsa onun şiirleri de âşıklar tarafından el üzerinde tutulmaya layıktır:

El üzre dutarlarsa n'ola nâmeni 'uşşâk

Kim gonca-i zanbak gibi baş üzre yiri var Revânî (Avşar 2017: 216)

Bir başka beytinde Revânî, şiir mecmuasını sevgilinin başında görenlerin, destarına zanbak goncası koyduğunu düşüneceklerini belirtir. Beyitte, zanbak çiçeğinin beyaz ve geniş yaprağı ile kâğıt arasındaki benzerlikten yararlanılmıştır:

Nâme-i eş'ârımı başında yârün dir gören

Gonca-i zanbak komuş dil-ber yine destârına Revânî (Avşar 2017: 372)

Tûmâr, yuvarlak şekilde dürülüp bükülmüş kâğıt; yığın, deste demektir. Hilâlî-i Kazzâz bir naziresinde, sevgilinin güzelliklerini anlattığı şiirlerinin tomarını, gül yanaklı güzellerin zanbak goncası gibi başlarında taşımalarına şaşılmayacağını söyler. Çünkü sevgilinin vasıfları gül, nergis, sünbül gibi çiçeklerle anlatılmıştır. Bu çiçekler başta taşınıyorsa zanbak goncasına benzeyen şiirlerinin tomarının yeri de orasıdır:

Vasf-ı hüsnüündür götürse başda her gül-ruh n'ola

Gonçe-i zanbak gibi tûmâr-ı eş'ârum benüm

Hilâlî-i Kazzâz (Köksal 2017: 1012)

8. Mûm, Şem', Şem'-i Kâfûrî, Şem'-i Bâlîn

Kâfur, Uzakdoğu ülkelerinde yetişen ve tıpta kullanılan bir bitkidir. Beyaz kâfur bu ağacın zankıdır ve yarı şeffaf, kolay kırılan, çok güzel kokulu bir maddedir. Eskiden aydınlatıcı maddeler ve mum imalatında kullanıldığı bilinmektedir (Pala 2002: 264-265). Ahmet Talat Onay "şem'-i kâfûrî"yi "musaffa, berrak mum" olarak tanımlar (Onay 2000: 273). Divan şairleri de benzetme unsuru olarak "şem'-i kâfûr"dan yararlanmışlardır. Şem'-i kâfur; sevgilinin yanağına, gerdanına, parmaklarına, boyuna, yüzüne vb. benzetildiği gibi parlaklığı dolayısıyla güneş ve ayla da ilişkilendirilmiştir (Kufacı 2020: 191-194). Gonca hâlindeki (açmamış) zanbak da beyazlığı sebebiyle kâfurdan yapılmış bir mum olarak düşünülür. Bahçe tasviri yapan Revânî, zanbak goncasını kâfurdan yapılmış muma benzetirken nergisi de renginden dolayı altın bir şamdan olarak hayal etmiştir. Beyitte aynı zamanda hüsn-i talil yapılmıştır:

Şem'-i kâfûrî durur gül-şende zanbak goncası

Nergisi kıldı anunçün şam'dân-ı zer çemen Revânî (Avşar 2017: 131)

Bâkî'nin bir kasidesinin nesip kısmında da zanbak, nergis çiçeği ile ilişkilendirilir. Lalenin bahar meclisine meşale yakacağı, zanbak goncasının nergise yastık mumu olacağı zaman gelmiştir. Beyitteki "şem'-i bâlîn" ifadesini gece mumu, yatak odası mumu olarak yorumlamak mümkündür. Nergis çiçeği uykulu bir göz olarak düşünüldüğünde yanı başındaki zanbak, rengi dolayısıyla ona gece mumu olacaktır:

Demidür lâle yaka bezm-i bahâra meş'al

Gonca-i zanbak ola nergise şem'-i bâlîn Bâkî (Küçük (ty): 52)

Prizrenli Şem'î (ö. 1529-1530), menekşe ve zanbak çiçeklerinin renklerinden yola çıkarak kurduğu hayalde yine "şem'-i kâfûr" ifadesini kullanmıştır. Menekşe dallarının gölgesi nedeniyle oluşan karanlığı (geceyi), zanbak, şem'-i kâfûru uyandırarak aydınlatır. Beyitte

“uyarmak” ifadesinin “yakmak” anlamı hatırlanmalıdır. Zanbağın, bembeyaz açarak geceyi bir mum gibi aydınlayacağı zaman gelmiştir:

Gonca-i zanbak uyarsa n’ola şem’-i kâfûr

Oldı çün sâye-i eşcâr-ı benefşe şeb-i târ

Şem’î (Karavelioğlu 2005: 392)

Şem’î, bahar tasviri yaptığı bir muhammesinde de zanbağı meclisin nur saçan mumuna benzetmiştir:

Ey gönül ıyş it ki ıyş itmek cihânun cânıdur

Hızrdur sâkî sürâhî çeşme-i hayvânıdur

Agzın açmış goncalar gül bezminün hayrânıdur

Gonca-i zanbak bu bezmün şem’-i nûr-efşânıdur

Sâkiyâ mey sun bahâr eyyâmı gül devrânıdur

Şem’î (Karavelioğlu 2005: 429)

Baharın gelişini anlattığı bir beyitte Sehî Bey (ö. 1548) zanbağı, muma; ak gülleri de şekere benzetir. Gül yüzlülerin gül bahçesine davet edileceği o güzel zamanlar gelmiştir:

Mûmdur zanbak çemende ak güllerdür şeker

Okumaga gül-şene gül yüzlüler âvânıdur Sehî Bey (Yılmaz 2010: 171)

Mumla okumak, “çok isteyerek davet etmek” demektir. Eskiden Anadolu köylerinde dost ve akrabalar düğüne davet edilirken dibi kızıl yağ ya da bal mumu göndermek âdetmiş (Onay 2000: 334). Sehî Bey, güzelleri bahçeye davet etmek görevini muma benzeyen zanbağın yapacağını söyler. Zanbak güzel çiçeklerini açarak bu daveti yapacaktır.

Fevrî (ö. 1571?) de bir naziresinde zanbak-mum benzetmesine yer vermiştir. Gül devrinin gelmesiyle bahçedeki zanbak çiçekleri bembeyaz açmıştır. Şair bu durumu güzel bir sebebe bağlar ve zanbakların gece meclisine katılmak için mum gibi yandıklarını söyler:

Devr-i gül irdi bezm-i şebâne hevâsına

Bin yirde yandı gonçe-i zanbak çemende şem’

Fevrî (Gıynaş 2017: 1396)

9. Bâzûbend

Bâzûbend, süs amaçlı ya da kuvvet vermesi için kola bağlanan gümüşten veya sırma ile işlenmiş meşinden mahfazadır. İçinde genellikle bir nüsha (muska) ya da sure vb. bulunur (Semseddin Sami (ty): 263). Zanbak da beyazlığı ve gonca hâlinde yapraklarının iç içeliği ile üzerine dua yazmaya uygun muska olarak düşünülmüş, gümüş bir bâzûbende benzetilmiştir.

Nihânî-i Müderris bir naziresinde, bâzûbendin nazar önleme özelliğini hatırlatır ve sevgilinin nergisin gözü nedeniyle felaket görmemesi için zanbak çiçeğinin sevgiliye bâzûbend ve gümüş tertip ettiğini söyler. Burada gümüşten yapılmış objelerin nazara karşı kullanıldığını belirtmek gerekir:

Gonçe-i zanbak düzer dildâra bâzû-bend ü sîm¹⁵

Çeşm-i nergisden o meh-rû görmesün diyü gezend

Nihânî- i Müderris (Köksal 2017: 307)

Benzer bir mazmunu Bâkî’de kullanmış, zanbak goncasını beyazlığı sebebiyle gümüş bir bâzûbende benzetmiştir. Bâzûbendin içindeki yazılar da zaferandan (safran) elde edilen sarı renkli mürekkeple yazılmıştır:

Zanbakun goncasıdur bâga gümiş bâzû-bend

Za’ferân ile yazılmış ana hatt-ı tûmâr Bâkî (Küçük (ty): 31)

Zaferan çiçeğinin ortasındaki sarı tohumlar kaynatıldığında kokulu, sarı renkli bir madde meydana gelir. Bu çok kuvvetli boya; kumaş boyama, mürekkep ve zerde yapımı gibi yerlerde kullanılır (İpekten 1998: 92). Beyitte zanbak; yapraklarının üst üste gelmiş hâliyle tomara, içindeki sarı tohumlar da muskanın yazılarının yazıldığı safrandan yapılmış mürekkebe benzetilmiştir. Bu durumda bağ da bâzûbend takan bir insan olarak düşünülür. Diğer yandan İpekten, eskiden özellikle mektupların misk ve safranla yazıldığını, tomar halinde bükülüp gümüş bir kılıf içine konarak boyna asıldığını ya da pazuya bağlanarak gideceği yere götürüldüğünü belirtir (92).

¹⁵ İfadenin “bâzû-bend-i sîm” (gümüş bâzûbend) şekli de düşünülebilir.

10. Gümüş Sürmedân

Sürmedân; içine sürme koymak için ağaç, altın, gümüş vb. maddeden yapılan kaptır. Zanbak, şekli ve rengi ile şairlerin hayal dünyasında gümüş bir sürmedân imgesi oluşturmuştur. Azmizâde Hâletî, Tırnakçı Hasan Paşa'nın kasrı için yazdığı bir kasidede Paşa'nın yolunun toprağının sürmesini, rüzgârın nergislere ulaştırdığını, zanbak goncasının da onu koymak için gümüş bir sürmedân olduğunu söyler:

Kuhl-i hâk-i râhını bâd irgürür nergislere

Gonçe-i zanbak olur ana gümüştan sürme-dân

Azmizâde Hâletî (Kaya 2017: 139)

Arpaemîni-zâde Sâmî (ö. 1734) de benzer bir hayale yer vermiş, zanbağı yine gümüş bir sürme kutusuna benzetmiştir. Bahçede zanbağın rüzgârın etkisiyle nergise doğru eğilmesi, sanki onun gözüne altın işlemeli mîl sunduğu (sürme çektiği) şeklinde tasavvur edilmiştir. Zanbak üzerindeki sarı tohumlar, şekil ve renk itibariyle göze sürme çekmeye yarayan ince, uzun alete (mîl); beyaz zanbak goncası da onun konduğu gümüş hokkaya (mükhüle/sürmedân) benzetilmiştir. Beyitte benzetmelerin yanında nergisin sarı rengine güzel bir sebep bulunmuştur:

Sîmden mükhüledür gonçe-i zanbak gûyâ

Dîde-i nergise 'arz itmede mîl-i zer-kâr

Arpaemîni-zâde Sâmî (Kutlar Oğuz 2017: 107)

11. Ok Kutusu, Ok, Okçu

Zanbak; beyaz yaprakları ve uzun sarı tohumları ile şairlere gümüş ok kutusu ve içindeki altın ok çağrışımı da yapmıştır. Özellikle baharın gelişi savaş mazmunu ile anlatılırken bu benzetmeye yer verilir. Azmizâde Hâletî bir kasidesinde zanbağı böyle bir asker olarak hayal etmiştir. Nevruz askerleri kış memleketini yağma ederken zanbak, gümüş bir ok kutusuna altın oklar koymuştur. Beyitte zanbak çiçeği, gümüş ok kutusuna; sarı tohumları da onun içindeki altın oklara benzetilmiştir. Zanbak bu hâliyle savaşa katılıp (aslında yalnızca açıp) kışı uzaklaştıracaktır:

Gümüüş kubûrına zerrîn hadeng vaz' itdi

Alınca gonca-i zanbak bu fasldan vâye

Azmizâde Hâletî (Kaya 2017: 87)

Riyâzî de zanbağı, kışın zulmünü nevrüz şahına bildirmek için ok ile mektup uçuran bir okçuya benzetmiştir. “Kâğıt uçurmak” ifadesi, süratle yollamak anlamına gelir. Beyitten eskiden ok ucuna mektup bağlanarak uçurulduğu anlaşılmaktadır. Zanbağın gövdesi ince ve uzun olması sebebiyle oka; çiçekleri, beyazlığı sebebiyle mektuba benzetilmiştir. Ortadaki tohumlar da mektubun yazılarıdır. Böylece zanbağın açmasına güzel bir sebep bulunmuştur:

Zulm-i sermâyı şeh-i nevrûzda i'lâm etmeye

Bâga zanbak tîr ile bir nâme perrân eyledi Riyâzî (Onay 2000: 332)

12. Gümüüş Sütun

Osmanlı mimarisinde sütunlar, taşıyıcı unsur olmanın yanında saray, konak, köşk, kasır gibi yapıların önünde dekoratif amaçlı da yer almıştır (Mülâyim 2010: 182). Sütunların binalar için süs unsuru olmasından yola çıkan Revânî, uzun boyları nedeniyle zanbakları gül bahçesindeki işrethâneyi süsleyen sütunlar olarak düşünmüştür. Zanbakların tepesindeki bembeyaz çiçekler de sütunların süslü başlıkları olarak değerlendirilebilir:

Yine 'işret-hâne-i gülzârı tezyîn itmege

Oldı her bir gonca-i zanbak gümişden bir sûtûn

Revânî (Avşar 2017: 329)

13. Hisar

16. yüzyıl şairlerinden Hâfız Ahmed Paşa (ö. 1631) zanbağı süsenle (susam) birlikte gül bahçesinin hisarı olarak hayal etmiştir. Nevruz, gül bahçesine yabancıların gelmemesi için boyları uzun olan zanbak ve süsenle bir duvar oluşturur. Nevruzun kişileştirildiği beyitte, zanbak ve süsenin ilkbaharla birlikte canlanıp çiçek açmalarına güzel bir sebep bulunmuştur:

Yâd ayak girmemege sahn-ı gülistâna meger

Zanbak u süsen ile çekdi hisârı nevrûz

Hâfız Ahmed Paşa (Tosun 2011: 300)

14. Yeni Ay

Bir başka beytinde Hâfız Ahmed Paşa, baharın gelmesiyle her yerin renk renk çiçeklerle donandığı bahçeyi, gökyüzünün bir yansıması olarak düşünmüştür. Çiçeklerin her biri bir yıldızdır. Diğer çiçeklerden daha heybetli olan zanbak ise gökteki yeni ayın karşılığıdır. Bu benzetmede gonca hâlindeki zanbağın renk ve şekil olarak yeni aya benzemesi etkili olmuştur:

Zemîn bir başka gögdür encüm-i ezhâr ile gûyâ

Kenâr-ı bûstânında mâh-ı nevdîr gonca-ı zanbak

Hâfız Ahmed Paşa (Tosun 2011: 306)

15. Seccâde/Şarap Taşıyan Zâhid

Kemâl Paşazâde (ö. 1534), zanbak ile ilgili farklı bir benzetmeye yer verir. Şair, zanbağı dün meclise şarap taşıırken bugün omzunda seccadesiyle dolaşan ikiyüzlü bir kimse olarak düşünmüştür. Beyitte zanbak, şekil olarak seccadeye ve kabağa benzetilir. Eskiden su kabaklarının içi boşaltılıp şarap taşınırmış. Beyitte zâhidin ikiyüzlülüğü eleştirilmiştir. Ahmet Talat Onay'ın *Hâfız Şerhi*'nden aktardığı bilgiye göre Acemler, süsen ve zanbak çiçeğine 'seccâde' demişler ve bunları seccadesi omuzunda zâhîde teşbih etmişlerdir (Onay 2000: 265).

Zanbak bugün omuzına seccâdesin alır

Dün gülşene şarâb taşırdı kabak kabak

(*Kemâl Paşazâde Dîvânı* 1313: 82)

Sonuç

Zanbak, mitolojide ve dinî mitlerde kazandığı anlamla Batı dünyasında müstesna bir yer edinmiştir. Özellikle saflık, iffet ve masumiyetin simgesi olan ak zanbak (*lilium candidum*), Hristiyan ikonografyasının önemli sembollerinden biri olmuş, Hz. Meryem'le

özdeşleştirilmiştir. “Hanedanların çiçeği” olarak da anılan zanbak, sembol olarak Fransız Kraliyet armasında ve Papalık armasında yer alır. Zanbak, Türk kültüründe ise bahçelerin zarif çiçeği olmuş, özellikle uzun boyu, beyaz rengi, gonca hâli ve ortasındaki sarı tohumları ile şairlere sonsuz hayal kapıları açmıştır.

Tabiatı çok iyi gözlemleyen Klasik Türk edebiyatı şairleri, oradaki her ayrıntıyı zihinlerinde dönüştürerek şiirlerinde kullanmışlardır. Doğadaki çiçeklerin renkleri, şekilleri, kokuları şairlerin hayal dünyalarında türlü çağrışımlar yapmış; tabiat doğrudan olmasa da dolaylı yollardan şiirde yer almıştır. Zaman içinde belli ağaç ve çiçekler, sevgilinin güzellik unsurlarıyla özdeşleşmiş ve bunlar yüzyıllar içinde kalıplaşmıştır.

Gül, Hz. Muhammed’i sembolize etmesi ve çiçek bahçesinin sultanı olması nedeniyle Klasik şiirde en çok yer alan çiçektir. Aynı zamanda sevgilinin yanağı ve yüzüne benzetilmiştir. Lale, ortasındaki yanığın âşığın gönlüyle özdeşleştirilmesi ve 18. yüzyılda kazandığı popülerite ile Klasik şiirde sık rastlanan çiçeklerdendir. ‘Lale’ kelimesinin ve ‘Allah’ lafzının aynı harflerle yazılması ona tasavvufi bir boyut da kazandırmıştır. Nergis, sünbül, yasemin gibi çiçekler de sevgilinin belli uzuvlarıyla anılmış, özellikle gazelerde teşbih unsuru olarak sık sık yer almışlardır. Zanbak ise uzun boyu, farklı renklerdeki çiçekleri, zarif ve asil görüntüsü ile çağrışım gücü yüksek olmasına rağmen sözü edilen çiçekler kadar Klasik şiirde ön plana çıkmamıştır. Zanbağın Klasik Türk şiirindeki izlerinin takip edildiği bu çalışmada farklı yüzyıllara ait pek çok Dîvân ve nazire mecmuaları taranmış, özellikle 16. yüzyılda yaşamış şairlerin zanbağa şiirlerinde sık yer verdiği görülmüştür. Zanbak, Divan şiirinde özellikle beyaz çiçekli türüyle (ak zanbak, *lilium candidum*) benzetmelere konu olmuş, rengi ve şekli ile daha çok sevgilinin burnuna ve parmaklarına, nadir olarak da çenesine, göğsüne ve kirpiğine benzetilmiştir. Beyazlığı dolayısıyla Hz. Mûsâ’nın “yed-i beyzâ” mucizesi ile ilişkilendirilen zanbak, gonca ve açmış hâliyle şairlerin hayal dünyalarında farklı imgeler de oluşturmuştur. Başına sorguç takmış ordu komutanı, kâfurdan yapılmış mum, bâzûbend bunlar arasındadır. Yapraklarının kâğıda benzerliği şiir mecmuası, mektup, tomar çağrışımı yapmıştır. Beyazlığının gümüşü andırması nedeniyle gümüş sürmedan,

tohumlarının sarı rengi ve uzunluğu nedeniyle altın ok olarak tahayyül edilmiştir.

Görüldüğü üzere zanbak, Klasik Türk şiirinde yalnızca belli unsurlar için benzetilen olmamıştır. Şairler onun her ayrıntısını gözlemlemişler, hayal güçlerinin zenginliği oranında onu yeni ve farklı nesnelere benzetmişlerdir. Zanbak, uzun boyuyla bahçenin hisarı da olmuş, işrethaneyi süsleyen gümüş bir sütun olarak da düşünülmüştür. Bu zarif çiçek, belli kalıplara bağlı kalmayan şairlere uçsuz bucaksız imge kapıları açmıştır.

Ek

Gazel-i Zanbak

Geyüp ak câme rindâne gelür seyr-i güle zanbak
Sorar ey gonca-leb senden haberler bülbüle zanbak

Başından yılda birkez kapdugun'çün ey sabâ tâcın
Sanur senden şikâyet-nâmeler şâh-ı güle zanbak

Neden tuydı mutarrâ zülfünü cânâ 'aceb bilsem
Bulaşmaz hod gülistânda perîşân sünbüle zanbak

Bırakdı şehr-i gülşen içre yazup nâmeler yir yir
Çemen etfâli içre saldı haylî gulgule zanbak

Urur başına pâdişehler gibi gülşende
Hevâ-yı lutf ile Şemsî kaçan kim açıla zanbak
(Çetinkaya Karakoyun 2017: 54)

***

Tûrdur sahn-ı çemen nûr ana gûyâ zanbak
Nâr-ı Mûsâ gül-i hamrâ yed-i beyzâ zanbak

Yedişer dânelü goncayla temâşâ kıldum
Göge dönmişdi çemen anda Süreyyâ zanbak

İtdi çün mürşid-i pîrâne-ser-i nûrânî
Bezmümüz bûy-ı dil-âvîzle ihyâ zanbak

Nic' olur böyle safâ üzre safâ ey sûfî
Kâseler bâde tola câm-ı musaffâ zanbak

Nâr u nûr itmeseler varlığumuz ey 'Âlî
Bir ugurdan gül ile olmasa peydâ zanbak
(Aksoyak 2018: 820)

Kaynakça

- AÇIL, Berat (2015), "Klasik Türk Şiirinde Estetik Bir Unsur Olarak Çiçekler", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 5, 1-24.
- AKSOYAK, İ. Hakkı (2018), *Gelibolulu Mustafa Âlî – Divanlar*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0> (28.08.2021).
- AKÜN, Ömer Faruk (1994), "Divan Edebiyatı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 9, 389-427.
- AVŞAR, Ziya (2017), *Revânî Dîvânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56143,revani-divanipdf.pdf?0> (29.08.2021).
- AYHAN, Emrah (2000), "Nakşî Dîvânı". Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- AYVAZOĞLU, Beşir (2020), *Güller Kitabı*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- BAYRAM, Yavuz (2007), "Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler", *Turkish Studies*, 2/4, 209-217.
- BAYTOP, Turhan (1994), *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed ve M. Ali Tanyeri (1987), *Zatî Divanı- Gazeller Kısmı*, III. Cild, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÇETİNDAG, Yusuf (2002), "Türk Kültüründe Hayvan ve Bitki Motifinin Seyri", *Türkler*, 4, 171-181.

https://www.researchgate.net/publication/339644013_turk_kult_urunde_hayvan_ve_bitki_motifinin_seyri (10.09.2021).

ÇETİNKAYA KARAKOYUN, Ülkü (2017), *Mecmû'a-i Eş'âr* (Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanesi-Üniversite A.26), <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55870,mecmua-i-esar-pdf.pdf?0> (13.09.2021).

DEMİRCAN, Sunay, “Zambak Zumbak Dön Arkana İyi Bak”

<https://www.sunaydemircan.com/single-post/2019/03/28/zambak-zumbak-d%C3%B6n-arkan%C4%B1-iyi-bak> (14.08.2021).

DİNÇER, Zeynep, “Klasik Türk Şiirinde Burun” https://www.academia.edu/35422811/KL%C3%82S%C4%B0K_T%C3%9CRK_%C5%9E%C4%B0%C4%B0R%C4%B0NDE_BURUN (14.08.2021).

DOĞAN, Muhammet Nur (1997), *Şeyhülislâm Es'ad ve Dîvânı*, İstanbul: MEB Yayınları.

ERDOĞAN, Mustafa (2017), *Bursalı Rahmî ve Dîvânı*,

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55910,bursali-rahmi-divanipdf.pdf?0> (27.08.2021).

ERTUĞ TARIM, Zeynep (2009), “Sorguç”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 37, 378-380.

ERTUĞ TARIM, Zeynep (2009), “Solak”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 37, 368-369.

ERÜNSAL, İsmail (2018), *Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi- Dîvânı*,

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59332,taci-zade-cafer-celebi-divanipdf.pdf?0> (01.09.2021).

GIYNAŞ, Kamil Ali (2017), *Pervâne Bey Mecmuası*,

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55832,pervane-bey-mecmuasi-pdf.pdf?0> (27.08.2021).

HARMANCI, Esat (2017), *Süheylî-Dîvânı*,

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55750,suheyli-divanipdf.pdf?0> (27.08.2021).

İPEKTEN, Halûk (1998), *Bâkî - Hayatı Sanatı Eserleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.

KAPLAN, Mahmut (2019), *Neşâtî – Dîvânı*,

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67330,nesati-divanipdf.pdf?0> (01.09.2021).

KAPUCU, Benan, “Zambak: hem güzel hem güçlü”

<https://acikradyo.com.tr/botanitopya/zambak-hem-guzel-hem-de-guclu>
(14.08.2021).

KARAKÖSE, Saadet (2017), *Nev’î-zâde Atâyî Dîvânı*,

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55734,nevi-zade-atayi-divanipdf.pdf?0>
(28.08.2021).

KARAVELİOĞLU, Murat Ali (2005), *On Altıncı Yüzyıl Şairlerinden Prizrenli Şem ‘înin Divanı’nın Edisyon Kritiği ve İncelenmesi I,İ* stanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

KAYA, Bayram Ali (2017), *Azmizâde Hâletî Dîvânı*,

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56159,azmizade-haleti-divanipdf.pdf?0>
(29.08.2021).

KUFACI, Osman (2020), “Divan Şiirinin Estetik Dünyasında Şem’-i Kâfur (Kafurdan Mum)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi TAED*, 67, 187-206.

Kemâl Paşazâde Dîvânı (1313), Dersaadet: İkdâm Matbaası.

KÖKSAL, M. Fatih (2017), *Edirneli Nazmî - Mecma’u’n-Nezâ’ir (İnceleme - Metin)*,

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56057,mecmaun-nezair-edirneli-nazmi-pdf.pdf?0> (27.08.2021).

KILIÇ, Filiz (2017), *Âşık Çelebi Dîvânı*,

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55975,asik-celebi-divanipdf.pdf?0>
(28.08.2021).

KUTLAR OĞUZ, Fatma Sabiha (2017), *Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî -Dîvân*,

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56084,arpaeminizade-mustafa-sami-divanipdf.pdf?0> (01.09.2021).

KÜÇÜK, Sabahattin (ty), *Bâkî Dîvânı*,

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10596,bakidivanisabahattinkucukpdf.pdf?0> (28.08.2021).

MÜLÂYİM, Selçuk (2010), “Sütun”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 38, 181-182.

ONAY, Ahmet Talat (2000), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* (Haz. Cemal Kurnaz), Ankara: Akçağ Yayınları.

ÖZCAN, Abdülkadir (1992), “Bölük”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 6, 325-325.

- PALA, İskender (2002). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: L&M Yayınları.
- POLAT, N. Hikmet (2015), *Türk Çiçek Kültürü Üzerine Cevat Rüştü'den Bir Güldeste*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- SARAÇ, Mehmet A. Yekta (ty), *Emrî Dîvânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10607,emridivanipdf.pdf?0> (27.08.2021).
- SEFERCİOĞLU, Nejat (1990), *Nev'î Dîvânı'nın Tahlîli*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Şemseddin Sami (ty), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihat (1997), *Necati Beg Divanı*, İstanbul: MEB Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihad (1970), *Zatî Divanı - Gazeller Kısmı*, II. Cild, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- TOSUN, Serdal (2011), “Hâfız Ahmed Paşa Divanı ve İncelenmesi”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ÜST, Sibel (2018), *Edirneli Nazmî Dîvânı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57766,edirneli-nazmi-divanipdf.pdf?0> (27.08.2021).
- YILMAZ, Müslüm (2010), *Sehî Bey Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

